

УДК 37.091.4:37.013.43

ВІТАЛІЙ ЗЕЛЮК

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені М.В. Остроградського

ПЕДАГОГІКА А. МАКАРЕНКА В КОНТЕКСТІ ЗБАГАЧЕННЯ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто поняття культури вчителя у світлі педагогічних принципів А. Макаренка, виражених у його навчально-виховній роботі та працях з педагогіки.

***Ключові слова.** А. Макаренко, культура вчителя, професійна майстерність, педагогічна техніка.*

Сьогодні теоретики педагогічної науки та методисти-практики активно досліджують ті професійні засади, які дозволяють вчителю провадити успішну навчально-виховну

діяльність. Так, вельми актуальним є погляд на зміст педагогічних знань, навичок і вмінь через призму професійної компетентності. Цей підхід, що здобув теоретичне оформлення в працях В. Адольфа, В. Болотова, Т. Майбороди та А. Хуторського, дозволяє трактувати компетентність як систему, утворену певною скінченною кулькістю елементів, що піддаються виокремленню та опису. Проте так само насущним є дослідження культури та майстерності вчителя. На відміну від компетентності, ці поняття значно важче структурувати, позаяк вони означають інтегральне явище, мовби розлите в усьому змісті вчительської діяльності. Недаремно сьогодні не існує єдиного визначення педагогічної культури, так само як і вичерпного переліку компонентів професійної майстерності педагога. Будь-яке теоретизування, не підкріплене практикою, ризикує скотитися до надмірного схематизму, тому, шукаючи відповідь на те, що таке професійна майстерність і педагогічна культура, важливо звертатися до досвіду видатних педагогів. На нашу думку, в цьому контексті доречно звернутися до творчої спадщини А. Макаренка – наставника, що на власному прикладі показав, яких висот педагогічної майстерності може сягнути людина, що неухильно й наполегливо збагачує власну культуру.

Актуальність розгляду ідей та положень педагогіки А. Макаренка полягає ще й у тому, що його спадщина, як, напевно, доробок жодного іншого вітчизняного педагога, була піддана кривотлумаченням та перекрученням. У його вимогливості вбачали авторитаризм, в успішному втіленні принципу колективізму бачили ігнорування особистості, вважали його ідеологом комуністичного виховання, хоча сам педагог за свої погляди й діяльність неодноразово зазнавав переслідувань від радянської влади. Наполегливою самоосвітою, постійною працею, самодисципліною і мужністю він виховав у собі високу ерудованість і культуру почуттів. Ці якості разом з невсипущим бажанням активної праці (адже відомий педагог вирізнявся феноменальною працелюбністю) витворили з А. Макаренка життєвий взірець для його вихованців, як і належить істинному наставникові. Однак для колоністів педагог став еталоном і в професійній діяльності: чимало з них стали на вчительську стезю, поширюючи і втілюючи в життя принципи свого наставника. Об'єктом нашої розвідки яраз і будуть педагогічні принципи А. Макаренка, яких він дотримувався на практиці та над якими він розмірковував у своїх наукових працях. За предмет дослідження ми беремо бачення А. Макаренком професійної культури вчителя, виражене в принципах його педагогіки.

Спочатку визначимося з основними робочими поняттями. Як було зазначено вище, на сьогодні поки що немає чіткого та однозначного визначення поняття «педагогічна культура», хоча дослідженням різних аспектів цієї проблеми займалися філософи, педагоги, психологи, методисти (І. Зязюн, М. Лисенко, О. Лосев, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Поняття «педагогічна культура» розуміють як культуру професійного спілкування (Л. Кондрашова, А. Мудрик та ін.); професійну культуру (К. Гавриловець, Я. Коломинський, В. Писаренко та ін.); професійну компетентність, культуру особистості (І. Зязюн, М. Каган та ін.). Особливе значення для вирішення цього складного питання мають праці, в яких висвітлюються сутність, зміст та прийоми формування основ педагогічної культури (Т. Білоусова, О. Бондаревська, В. Буряк, М. Гриньова, О. Рудницька та ін.). Ґрунтовним дослідженням цього аспекту педагогічної діяльності є праця В. Буряка [1]. Учений пропонує таке визначення: педагогічна культура – це «інтегративна характеристика педагогічного процесу, що включає єдність як безпосередньої діяльності людей з передачі накопиченого соціального досвіду, так і результати цієї діяльності, закріплені у вигляді знань, умінь, навичок і специфічних інститутів такої передачі від одного покоління до іншого» [1, с. 21].

Підсумовуючи наявні в сучасній науці тлумачення культури вчителя, І. Микитюк доходить висновку, що «педагогічна культура – це, з одного боку, сутнісна характеристика особистості та діяльності вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності, який володіє необхідними особистісними якостями, професійними знаннями та вміннями, активною педагогічною позицією, творчим досвідом вирішення завдань навчання та виховання учнів; а з другого – частина загальнолюдської культури, яка інтегрує історично-культурний педагогічний досвід і регулює сферу педагогічної взаємодії» [7, с. 181].

Педагогічна культура тісно пов'язана з поняттям професійної майстерності вчителя. Так, З. Курлянд говорить про взаємозв'язок між професіоналізмом учителя і рівнем розвитку його педагогічної культури [8, с. 287]. На нашу думку, неоднозначність сучасних підходів до тлумачення культури вчителя, її сутності та змісту пояснюється складністю та багатозначністю самого феномена, різними теоретичними засадами дослідників, наявністю семіосфері педагогіки інших термінів і понять, які використовуються для опису високої якості педагогічної праці.

Визначившись із термінологічним апаратом розвідки, перейдемо до змісту, характеристик та шляхів формування культури вчителя в працях А. Макаренка та спробуємо окреслити її вияв у професійній діяльності педагога.

Узагальнюючи досвід своєї роботи, А. Макаренко зазначав, що педагогічна культура насамперед зумовлена рівнем професійної компетентності, а не природженими особливостями й задатками людини. Крім того, культуру вчителя формує педагогічна майстерність, тобто знання особливостей навчального процесу, уміння його побудувати і привести в рух: «Я на практиці переконався, що питання виховання вирішує майстерність, яка заснована на вмінні, на кваліфікації» [3, с. 236]. А. Макаренко був переконаний, що культура вчителя не лише потребує наявності педагогічного таланту, але й залежить від працьовитості вчителя, від його енергії та любові до своєї справи. Зрештою, А. Макаренко довів це на власному прикладі. Як писав С. Соловейчик, систематична освіта, яку здобув А. Макаренко, була надто мізерною для такої особистості [9, с. 185]. Тим більше вражає уривок зі свідчення самого педагога про глибину його знань, здобутих завдяки самоосвіті: «Географію знаю чудово, особливо промислове життя світу і порівняльну географію. Вільно почувуюся в галузі економічної політики, знайомий з її історією й зародками майбутніх форм. Усе це, ясна річ, не з підручників. <...> Історія – мій улюблений предмет. Майже напам'ять знаю Ключевського і Покровського. Кілька разів перечитував Соловйова. Добре знайомий з монографіями Костомарова і Павлова-Сільванського. <...> Загалом уся література з історії російською мовою мені відома» [Цит. за: 9, с. 186]. Широкий світогляд, знання з першоджерел («ясна річ, не за підручниками», підкреслює А. Макаренко) – найнеобхідніша якість педагога. Водночас, зазначає С. Соловейчик, А. Макаренко був скромною людиною: у своїх працях він рідко покликається на прочитані книги. Він не виставляв своїх знань напоказ. Лише висока культура думки й мовлення виказує його вченість.

Видатний педагог був переконаний, що оволодіння педагогічною культурою доступне кожному вчителю за умови цілеспрямованої роботи над собою: «І кожний з молодих педагогів обов'язково буде майстром, якщо не залишить нашої справи, а наскільки він оволодіє майстерністю – залежить від його власної наполегливості» [3, с. 243–244]. Культура вчителя формується не лише шляхом самоосвіти, але й на основі практичного досвіду. Проте вчитель не одразу стає вчителем. Сам А. Макаренко, хоча й пропрацював у школі 15 років, пізніше, оцінюючи себе, говорив, що в царині педагогічної техніки він – після 15 років роботи! – був «до смішного безграмотним» [9, с. 184]. Це можна пояснити тим, що не кожен досвід стає джерелом професійної культури. Таким джерелом є тільки праця, усвідомлена з погляду її суті, мети й технології діяльності. Вчитель з високим рівнем культури відрізняється від просто досвідченого вчителя перш за все знанням психіки дітей і вмінням конструювати навчальний процес. Під час розробки уроку з конкретної теми такі вчителі тримають в умі всю систему знань учня і той освітньо-виховний результат, який вони отримують лише через декілька років.

Суттєвого значення серед великої кількості ознак педагогічної культури А. Макаренко надавав організації власної поведінки вчителя і її впливу на учня, умінню «читати на обличчі дитини», щоб дізнаватися про душевні порухи вихованця. Він вважав, що в практичній діяльності педагога не менш важливими є такі «дрібниці», як манера стояти, сидіти, підводитися зі стільця, з-за столу, уміння підвищити голос, усміхнутися, навіть подивитися [3, с. 236]. За словами А. Макаренка, ці деталі самопрезентації вчителя відігравали вирішальну роль у його власній навчально-виховній практиці.

Опинившись перед необхідністю описати ці формотворчі для педагогічної культури чинники, А. Макаренко ввів для їхнього позначення поняття «педагогічна техніка». Суть цього поняття полягає, на думку вченого, у відшліфованості прийомів педагогічного впливу, в мистецтві ставити й розв'язувати різноманітні завдання. Педагогічна техніка як запорука професійної культури вчителя пов'язана з цілою низкою вмінь: мобілізувати учнів для інтенсивної пізнавальної діяльності, ставити питання, спілкуватися з колективом і окремою особистістю, вести спостереження, організувати колектив, володіти своїм настроєм, голосом, мімікою, рухами. Педагог підкреслював: «Вихованець сприймає вашу душу і ваші думки не тому, що знає, що у вас у душі, а тому, що бачить вас, слухає вас» [3]. На думку А. Макаренка, педагогічну техніку слід вивчати у вишах, адже неможливо стати вчителем-професіоналом, не оволодівши нею.

Ще одним важливим елементом педагогічної культури, згідно з поглядами вченого, є слово вчителя, у якому педагог повинен передати всю палітру своїх почуттів, своє ставлення до певного явища, вчинку, поведінки учня: від простого незадоволення до гніву, від звичайного захоочення до похвали вихованцеві: «Треба вміти сказати це так, щоб вони (вихованці) у вашому слові відчули вашу силу, вашу культуру, вашу особистість» [3, 241]. Слово – могутній засіб сугестії. А. Макаренко пояснює необхідність володіння словом перш за все великою кількістю помилок, що їх припускаються педагоги, бо не вміють говорити з вихованцями, не дають їм змоги сприймати волю, культуру, особистість педагога. Учений зазначав, що мовлення справжнього наставника має бути правильним, естетично довершеним, емоційно насиченим. Педагоги не повинні вдаватися до фривольного тону: зубоскальства, розповідання анекдотів, недбальства в мовленні, передражнювання, кривляння. Окремо висловився А. Макаренко і про тон бесіди з учнями: «Він (тон. – В.З.) у жодному разі не повинен мати характеру піднесеності, постійної бурхливості, істеричної напруженості, яка завжди неприємно вражає і загрожує при першій невдачі зірватися і перейти в розчарування» [2, с. 76]. До речі, сам А. Макаренко зізнавався, що став справжнім майстром тільки тоді, коли «навчився говорити “іди сюди” з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує, чого треба» [4, с. 262].

Серйозну увагу приділяв А. Макаренко у своїх роботах умінню вчителя свідомо управляти своїми почуттями і психічним станом у кожній конкретній ситуації, тобто тому, що ми зараз називаємо емоційним інтелектом. Розуміючи роль позитивних емоцій в житті вихованців, він зазначав, що в дитячому колективі повинна бути «постійна бадьорість, ніяких похмурих облич, ніяких кислих виразів, райдужний настрій, саме мажорний, бадьорий, веселий» [6, с. 196]. Він пояснював, що мажорний тон – це нормальний тон, свідчення внутрішнього спокою, впевненості в своїх силах. Хороший настрій вчителя повинен проявлятися не в окремих, виняткових випадках, а в повсякденній роботі з учнями, він має створювати атмосферу доброзичливості, радості, довіри. Можливо, декому це здасться ригоризмом, але сам А. Макаренко без жалю звільняв чудових педагогічних працівників, які розводили сум. Учитель повинен – нерідко всупереч обставинам – мати «парад на обличчі», бути привітним, бадьорим, дбати про естетичність своєї самопрезентації. У цьому й полягає внутрішня сила і міць духу педагога.

Підведсумуємо наші міркування. Педагогічна культура означає поєднання як педагогічних здібностей і творчого потенціалу вчителя, так і втілення їх на практиці, як здобутків загальнолюдської культури, так і власного досвіду педагога. Культура вчителя, на думку А. Макаренка, є важливим складником педагогічної майстерності. Вона повсякчас нагадує вчителю, що необхідно дбати не лише про зміст власної діяльності, але й про форму вираження своїх інтенцій, свого духовного потенціалу.

Педагогічна культура сприяє гармонійному поєднанню внутрішнього змісту діяльності вчителя і зовнішнього вираження цього змісту. Рівень педагогічної культури, як і майстерності, на думку А. Макаренка, зумовлений особистими якостями вчителя, серед яких слід відзначити чесність, порядність, урівноваженість, терплячість,

працелюбність, вимогливість до себе та інших, віру в свої сили, критичність і самокритичність, педагогічну тактовність.

А. Макаренко ввів поняття педагогічної техніки – складової культури вчителя, що полягає у відшліфованості прийомів виховного впливу, досконалому володінні власними емоціями й настроєм. Хоча він був переконаний, що елементи педагогічної техніки варто викладати майбутнім учителям у курсі їхньої професійної підготовки, однак вважав педагогічну техніку майстерністю, якою неможливо оволодіти, вивчивши тільки певну суму прийомів.

Видатний педагог наголошував, що навіть талановитий учитель, позбавлений можливості вчитися на досвіді, ніколи не стане майстром своєї справи. Навчити виховувати можна тільки безпосередньо в практичній діяльності, у педагогічному колективі за умов товарищескості й взаємодопомоги, уважного ставлення вчителів один до одного.

Список використаних джерел

- 1 Буряк В. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект: [монографія] / В.К. Буряк. – К.: Деміург, 2005.– 229 с.
- 2 Макаренко А. Методика організації виховного процесу / А.С. Макаренко // Макаренко А. Твори: В 7 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 5. – 481 с.
- 3 Макаренко А. Некоторые выводы из моего педагогического опыта / А.С. Макаренко // Макаренко А. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984.– Т. 4. – 400 с.
- 4 Макаренко А. О моем опыте / А.С. Макаренко // Макаренко А. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 400 с.
- 5 Макаренко А. Сочинения: В 8 т / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 1. – 368 с.
- 6 Макаренко А. Трудовое воспитание, отношения, стиль, тон в коллективе / А.С. Макаренко // Макаренко А. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 400 с.
- 7 Микитюк І. Актуальність педагогічних ідей А.Макаренка щодо педагогічної культури вчителя в сучасній культурно-освітній ситуації [Електронний ресурс] / І. А. Микитюк // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/.../mykutuk.pdf
- 8 Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк.-К.:Знання, 2005. – 399 с.
- 9 Соловейчик С. О Макаренко // Соловейчик С. Час ученичества / С.Л. Соловейчик. – М.: Детская литература, 1986. – С. 181-197.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2013

Зелюк В.

Полтавский областной институт последипломного педагогического образования имени М.В. Остроградского, Украина

ПЕДАГОГИКА А. МАКАРЕНКО В КОНТЕКСТЕ ОБОГАЩЕНИЯ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ

В статье рассматривается понятие культуры учителя в свете педагогических принципов А. Макаренко, выраженных в его учебно-воспитательной работе и трудах по педагогике.

Ключевые слова: А. Макаренко, культура учителя, профессиональное мастерство, педагогическая техника.

Zelyuk V.

Poltava Regional Institute of Postgraduate Education named after M.V. Ostrogradskiy, Ukraine

PEDAGOGICS OF A. MAKARENKO IN THE CONTEXT OF TEACHERS' CULTURE ENRICHING

The article deals with the concept of teacher's culture in the light of A. Makarenko's pedagogical principles, expressed in his educational experience and pedagogical studies.

Keywords: A. Makarenko, the culture of teacher, professional skill, pedagogical technique